

ТЕНДЕРНІ СТЕРЕОТИПИ В УКРАЇНСЬКИХ ТА АНГЛІЙСЬКИХ НАРОДНИХ ЧАРІВНИХ КАЗКАХ

Важливу роль у трансляції соціокультурної інформації у процесі тендерної соціалізації індивіда відіграє фольклорна спадщина народу.

Народна творчість є яскравим проявом національно-культурної специфіки в мові. Народні твори характеризуються спадкоємністю та стійкістю художніх традицій, що передаються із покоління в покоління. Фольклорні тексти сприймаються як аксіоми народного буття і світогляду.

Мова фольклору - це вагоме, дорогоцінне джерело різноманітної інформації не лише для народознавця або літературознавця, але й для лінгвіста. Матеріал фольклорних текстів є потужним чинником формування соціальної, зокрема тендерно специфічної поведінки, що зумовлює трактування народної творчості як засобу відображення і формування тендерних особливостей [2, 4-5].

Стереотипи поведінки етносу представлені в його культурі, традиціях, звичаях тощо; вони закріплені у різноманітних текстах, зокрема, й у народних чарівних казках [1, 83]. Відносна стабільність тендерних стереотипів, їхня здатність дуже повільно змінюватись під впливом соціокультурних факторів підсилює перспективність порівняння українських та англійських фольклорних текстів, а саме народних чарівних казок, які активно функціонують у дискурсі культур сучасних України та Великобританії.

Казка приваблювала і приваблює багатьох дослідників. Вітчизняні та зарубіжні лінгвісти розглядали літературну казку в діахронічному та синхронічному аспектах (В. Пропп, Е. Мелетинский, О. Сорокотенко, В. Овчинникова, С. Швачко, Ю. Проценко), з позицій антропоцентризму (О. Лещенко), комунікативно-когнітивної спрямованості (О. Бока), поезики (М. Масловська), образності (В. Антонова), жанрової своєрідності (А. Шашко).

Обрана проблематика в лінгвістиці ще й на сьогодні є недостатньо дослідженим явищем, особливо в межах зіставлення на міжнаціональному рівні тендерних відносин. В представленому дослідженні зроблено спробу виявити та пояснити на мовному матеріалі, як організоване знання про світ у свідомості українців та англійців за допомогою концептів «жінка» і «чоловік».

З метою конкретизувати спільне та відмінне в особливостях чоловічих і жіночих характеристик в українських та англійських народних чарівних казках, ми проаналізували двадцять українських і дванадцять англійських фольклорних текстів. Для більшості казок характерним є протиставлення жіночих і чоловічих особливостей поведінки, тому, на наш погляд, казки можуть слугувати матеріалом для виявлення тендерних стереотипів. Аналізуючи жіноче та чоловіче начало у народних текстах, ми поділили для зручності тендерні ролі чоловіків та жінок на типи, які репрезентують не тільки вікові особливості героїв, а й функції: чоловік - батько, жінка - мати.

У більшості проаналізованих текстів основним дієвим персонажем є чоловік, а жінці відводиться пасивна роль дружини-господині.

Зважаючи на те, що казки - це уламки прадавньої слов'янської міфології, важливо, що в казках образи жінок і чоловіків є діаметрально протилежні: чоловіки - хоробрі, сильні, вперті, горді, мужні, агресивні, а жінки - лагідні, добрі, зовне красиві, поступливі, емоційні, працьовиті, хазяйновиті. Порівняймо, зображення головного героя з англійської казки «The Adventures of Jack the Giant-Killer»: «*This young man 'was very strong, brave and clever*» (Цей молодий хлопець був дуже сильним, хоробрим і розумним) [5,145], і казку «Catskin», де описується героїня лише з погляду її зовнішньої краси і ні слова про її розумові здібності: «*She grew up very beautiful, with lovely golden hair*» (Вона виросла дуже гарною з чудовим золотимволоссям) [5,74].

В українських та англійських народних чарівних казках наявні усі основні типи жіночих персонажів: дівчина, дружина, мати. Специфічним для української казки є образ баби (бабусі), який виявляє національні характеристики жіночої статі у певному віці.

Мова казки окреслює стереотипні уявлення про красу дівчини. Обов'язковим атрибутом позитивної української героїні більшості казок є фізична краса:

«*А дочка була така хороша, що й сказати не можна*» [3,81].

«*А та королівна була така гарна, що й по інших країнах про її красу знали*» [3, 119].

В англійських казках так само представлено багато епітетів для окреслення зовнішньої краси дівчини. Ці епітети, як правило, і є більш різноманітними, деталізованими і яскравими, ніж епітети, що використовуються для змалювання чоловічої зовнішності: *a beautiful princess* (красива принцеса), *a lovely face* (миле лице), *golden hair* (золоте волосся), *a sweet voice* (солодкий голосок). Зовнішність чоловіка змальовується умовно, в загальних рисах. В арсеналі англійських чарівних казок в основному побутує не більше п'яти сталих епітетів. Їхнє значення узагальнене, а вживання обмежене: *a handsome gentleman* (привабливий чоловік), *a good-looking young fellow* (гарний молодий чоловік). Це пояснюється тим, що для чоловіка є більш важливими його фізична сила, розум, кмітливість, а не зовнішність.

Жінка-дружина в українській народній казці зображена вірною супутницею героя, доброю господинею, мудрою порадицею. Наприклад, у казці «Ненькова сопілка й батіжок» натрапляємо саме на такий образ дружини:

«...Оферма забрав жіночку і перейшов жити до палаців, які йому подарували змії. Один день живузолотому, другий-у кришталевому, а третій - в діамантовому. На четвертий день сказав своїй жінці:

- Нудно в чужих палацах.Де я народився, там і кропива мила.

Вертаймося в село, бо тут мені світ дошками забитий.

- Ідьмо,чоловічку!

У селі Оферма збудував собі хатку і жив у ній зі своєю жінкою у любові й злагоді» [3,152].

Є випадки, коли жінка виявляється хитрішою, тобто намагається обдурити чоловіка. З цією ознакою пов'язаний мотив жіночої невірності, що з давніх давен пояснювався відьмівською натурою жінки. В першу чергу, баба в українських казках наділена розумом, життєвим досвідом, здатністю чаклувати. Ці ж риси є характерними для дівчини і жінки у більшому чи меншому ступені. У чарівних казках частіше натрапляємо на позитивний образ баби, на відміну від соціально-побутових сюжетів. В українських чарівних казках зустрічається тільки образ баби-мачухи, який має негативні характеристики: «Твоя, діду, дочка ледаця: нічого робити не хоче, за цілий день і пальцем не вдарила, а їсти, то бач, як їсть, як добрий косар...» [4, 72]. Вимагаючи, щоб дід відвів свою дочку з дому, вона мотивує це так: «Підуть обидві на досвітки, то моя дочка пряде, а твоя з хлопцями грається і голе веретено приносить додому» [4, 73]

Крім цього, для української та англійської казкової дівчини важливими є й інші атрибути, вироблені патріархальним суспільством. Дівчина повинна вміти робити суто жіночу роботу, тому і завдання, які їй дають, теж пов'язані з хатньою роботою. Жінки проходять випробування, що є елементом ініціації. Так, Царівна-жаба втішає чоловіка в печалі, тче килим, пече хліб, шиє сорочку, доводячи всім, що вона хороша господиня [3,136]. Англійські казки у цьому не відрізняються від українських. Наприклад, в англійській чарівній казці «Tom Tit Tot» король одружується з дівчиною, яку він навіть і не бачив, тільки через те, що вона добре пряде [5]. Винятком є прохання дістати чудодійну річ у небезпечному місці: у казці «Molly Whuppie» треба вкрасти у велетня-людожера меч, гаманець і кільце. Перемагає дівчина завдяки своїй кмітливості, витримці та сміливості, а також тонкому стану, легкості й прудкості, що стають перевагою над чоловічою силою, неповороткістю: «*She ran, and he ran, till they came to the Bridge of One Hair. She ran lightly over, but he couldn't...*» (Моллі все бігла і бігла, поки не добігла до «Мосту-тонкого-як-волосок». Вона-то перебігла по мосту, а велетень побоявся на нього ступити - зупинився...) («Molly Whuppie») [5,44].

Цікаво, що у кінці казки Моллі одружується з сином короля, тобто це і є її винагорода: «*After that the king says to Molly: «Molly, you are a clever girl, but if you would do better yet, and steal the giant's ring that he wears on his finger, I will give you my youngest son for yourself». Molly said she would try»* («Після того цар говорить Моллі: « Моллі, ти розумна дівчинка, але якщо ти могли б зробити ще краще, і вкрасти кільце гіганта, що він носить на пальці, я одружив би тебе з моїм молодшим сином». Моллі сказала, що вона спробує») [5,44]. Ця кінцівка не є традиційною для андроцентричної фольклорної спадщини. У народних казках навпаки жінка виступає винагородою для героя-чоловіка. Але все ж таки це є скоріше винятком з правила.

Таким чином, усі жіночі завдання українок та англійок у казках мають реалістичний характер, здебільшого вони дрібні й пов'язані з хатньою роботою дівчини.

Чоловічі завдання мають зовсім інший характер. Герой повинен продемонструвати хоробрість, мужність, фізичну силу. Іноді виконати випробування неможливо без допомоги чарівних предметів, які додають героєві надлюдських можливостей:

«За те, що ти добрий, дарую тобі сопілочку. Як на ній заграєш, то сповниться все, що захочеш. Тепер іди додому» [3, 145]. Іноді завдання полягає у відгадуванні загадок.

Після перевірки як фізичних, так і розумових здібностей герой отримує винагороду, яка так само є тендерно маркованою. Важливою і бажаною для чоловіка винагородою за перемогу є подарунок замка, земель та принцеси-нареченої (але це є одним із способів підвищити власний статус, отримати респектабельний титул). Тендерна несумісність виявляється при аналізі цілей головних героїв - представників різних статей. Герої-чоловіки виконують завдання з метою звільнити свій край від загарбників, велетнів, злої сили тощо. Іноді вони відверто заявляють про бажання прославитися, завоювати повагу інших. Метою казкової героїні є єдине бажання - вийти заміж.

Треба звернути увагу на те, що у десяти з двадцяти українських казок герой-чоловік після виконання випробування у подарунок за свою хоробрість отримує жінку (найчастіше королівну чи принцесу), яка стає його дружиною.

Англійські народні казки у цьому не відрізняються від українських: «*Seeing Jack carrying the donkey on his shoulders, she began laughing for the first time. As a reward, the king married her to Jack and they lived happily ever after*» («Побачивши Джека, який ніс осла на плечі, вона почала сміятися в перший раз. В якості нагороди, король видав її заміж за Джека, і вони жили довго і щасливо») [5,9].

Формула *go into the 'world to seek his fortune* (піти у світ шукати щастя) є тендерно маркованою. Ця формула наявна майже в кожному сюжеті, де головним героєм постає чоловік. Природньо, що в народних казках винятково чоловіки в певному віці мають обов'язково йти шукати щастя і долати перешкоди: *...as he was no use at home, he had better go seek his fortune (зважаючи на те, що від нього не було користі в дома, він пішов шукати щастя) або ... the young man went into the world to seek his fortune (хлопець пішов у світ шукати щастя)* [5, 146]. Ще один приклад: «*How Jack Went to Seek His Fortune*»: «... *Jack 'was once so unhappy at home through his father's ill-treatment, that he made up his mind to run away and seek his fortune in the 'wide (одюгоруДжек почувався нещасно через погане ставлення його батька до нього і він вирішив втікти і пошукати щастя («How Jack Went to Seek His Fortune*»).

Отже, проаналізувавши народні чарівні казки української та англійської лінгвоспільнот, можна зробити висновок, що аналіз тендерних стереотипів на матеріалі фольклорних текстів різних культур дозволяє виділити універсальні та специфічно-етнічні особливості сприйняття представників чоловічої та жіночої статі. А це, у свою чергу, допоможе глибше зрозуміти причини і наслідки ситуацій невідповідності тендерним рольовим нормам, усталеним у певному суспільстві.

Література

1. Леонтьева Л. Стереотипи, або дещо про місце жінки у суспільстві // І. Незалежний культурологічний часопис. - Львів, 2003. - № 27. - с. 82-87.

2. Мова та стиль українського фольклору: Зб. наук, праць / Ред. кол.: Ю. О. Карпенко (відп. ред.) та ін. - К.: ІЗМН, 1996. - 164 с.
3. Українські народні казки: Для мол. та серед, шк. віку / Упоряд. та передм. Л. Ф. Дунаєвської. - К.: Веселка, 1990. - 271 с.
4. Українські народні казки. - Львів.: Видавництво «Каменяр», 1977. - 223 с.
5. Волшебные сказки Британии. = English Fairy Tales / Составитель В. Ф. Верхогляд. - М.: Фэйрис-пресс, 2003. - 192 с.